

Bevezetés A kelet-közép-európai régió reformációja a törések és kontinuitások dinamikájára mutat rá, amely több évszázadon keresztül húzódott Erdélyben, Magyarországon, Csehországban vagy Lengyelországban. Dacára a történelmi eseményeknek, sokkal több minden köti össze a régió keresztény felekezeteit, egyházait, mint amennyi elválasztja őket: ez a megállapítás az egymásra figyelmet, egymástól tanulást, az egymáshoz tartozást helyezi a közösségi törekvések középpontjába.

Az erdélyi reformáció Európa szinten is egyedülálló: a különféle etnikumok más-más módon viszonyultak hozzá. A több felekezet több reformot és több reformációt is jelentett. A 16. század végén Erdély a vallásszabadság úttörőjének számított, ahol a vallási előjárók meggyőzték a politikumot, hogy támogassák a közösség különféle vallási megnyilvánulásait. Így itt négy különféle vallás élvezett támogatást és szabadságot, ami ebben a korban egyedülálló volt Európában, hiszen másutt ez a jelenség nem létezett tartósan a 19. századig. Az európai kapcsolatok szerteágazó volta miatt, az erdélyi reformátorok Wittenbergtől Heidelbergig és Bécsig minden irányban kapcsolatokkal rendelkeztek, és ez nagyon átrendezte az egyébként Európával analóg reformációs mozgásokat.

I. A lutheri reformáció elterjedése Magyarországon 1517-től 1529-ig, az ország két részre szakadásáig.

Az 1520-as években a magyar fővárosban Budán a tanárok már Luther szellemében tanítanak. A tanárok közül érdemes megemlítenünk **Simon Grinert** (Grynaeus), aki magával Zwinglivel is levelezett. **Konrad Cordatus** lelkész és **Johannes Kresling** Budán, illetve a felvidéki bányavárosokban hirdette az új hitet. Luther tanításai ekkor elsősorban a német polgárság körében terjedtek el.

Tanításuk hatására az 1520-as évek elején már megjelennek a magyar diákok is a wittenbergi egyetemen. Az országgyűlés pedig 1523-ban meghozza az első törvényt a lutheránusok ellen. Vajdahunyad várnagyának, **Scholz Györgynek** a pere ennek szellemében kezdődött el még a mohácsi országvesztés előtt és utána is folytatódott.

Az 1526-os mohácsi vést követő belpolitikai viszályok kedveztek a reformáció előretörésének. 1529-ben **Dévai Bíró Mátyás** ferences szerzetes, a magyarországi reformáció egyik meghatározó alakja lesz a wittenbergi egyetem diákja, egyben **Melanchton Fülöp** tanítványa. Wittenbergi diák még ebben az időszakban: **Sylvester János** és **Ozorai Imre** későbbi reformátorok. Ekkortájt hagyja ott a ferences rendet Luther tanainak köszönhetően **Sztárai Mihály**, aki Magyarország déli területeinek a reformátora lesz. A belpolitikai viszályok Ferdinánd főherceg és Szapolyai János között kölcsönös csatározásokba torkolnak, melynek eredményeként az ország két részre szakad.

Dévai Bíró Mátyás „A magyar Luther” (1500-1545)

Humanista műveltségű ferences szerzetes, majd reformátor. Griner (Grynaeus) tanítványa Budán. 1523 – 1525 között a Krakkói egyetemen tanul. 1529-ben kerül Wittenbergbe, ahol személyes kapcsolatba került Philipp Melanchthonnal. 1530-tól lesz lutheránus. Hazatérve Budán megírja 58 tételét, melyekben a reformáció rendszerét, célját

foglalta pontokba. Ő vezeti be az úrvacsora két szín alatti vételét és a nemzeti nyelvű istentiszteletet. Reformátori tevékenysége miatt többször is bebörtönzik. 1536-ban Wittenbergben meglátogatja mestereit, Luthert és Melanchtont. Ismét hazatérve újult erővel terjeszti a reformáció tanait. 1543-ban Miskolcon, majd az akkor Szapolyai János uralma alá tartozó Debrecenben lesz lelkész.

II. A lutheri reformáció elterjedése Magyarországon 1529-től 1541-ig, az ország három részre szakadásáig.

A reformáció terjedésének másik iránya Erdély szászok lakta vidéke. A nyelvi kötődés miatt a szászok körében is hamar jelentkeznek Luther tanai. A szász **Johannes Honterus** külföldi tanulmányútjai után hazaérkezve (1533) véghezviszi Brassó és a Barcaság reformációját. 1538-ban Segesváron disputát rendeznek, hogy a lutheránus tanok hirdetőit elrettentsék az új hit terjesztésétől. A disputa hatására a bíróul rendelt **Kálmáncsehi Sánta Márton**, gyulafehérvári kanonok 15 év múlva a svájci reformáció szószólója lesz. Honterus 1539-ben publikálja reformátori programját. Az 1540-es vek végére, az erdélyi szászok mind lutheránusok lesznek. Köztük van a szász **Heltai Gáspár**, kolozsvári lelkész, akinek munkássága hozzájárul a magyar nyelv egységesítéséhez.

A felvidéki városokban is tovább erősödik a reformáció Stöckel Lénárt 1539-ben tér vissza szülővárosába, Bártfára, a későbbi „magyar Wittenbergbe”. Luther magyar követőkkel levelezik, többek között Erdélyi Antal kassai lelkésszel. A nyomdászatnak köszönhetően sorra jelennek meg az evangélikus tanok és a liturgiához köthető írások, énekeskönyvek, katekizmusok.

Jellemző még a korszakra, hogy az új hit tanait az egyház megreformálása mellett kiálló főurak (Thürzó, Perényi, Nádasdy, Petrovics) támogatják. 1540-ben meghal **Szapolyai János**. Kiskorú fiának gyámságát és nevelését **Martinuzzi Györgyre** bízják. Ferdinánd sereggel indul el, hogy érvényt szerezzen a Várad egyezménynek. Martinuzzi erre a törököt hívja segítségül. A ravasz török pedig végleg elfoglalja Budát és a Duna- Tisza közti területeket. Így az ország három részre szakad.

1. Tiszántúl és Erdély Izabella és János Zsigmond kezén maradt évi 10.000Ft adó fejében.
2. Felvidék, Horvátország, Nyugat- Dunántúl, Szlavónia a Habsburgok kezén volt.
3. A Duna menti területek a Szultán ellenőrzése alatt álltak, a terület azonban egyre szélesedett

III. A Cseh – Morva Reformáció –első rész -

A Csehek számára az egyház megreformálása nem Lutherrel kezdődött. **Husz János** már az 1300-as évek végén hirdette **John Wycliff írásai** alapján az egyház megújítását célzó tanait a prágai egyetemen. A reformátort tanai miatt a konstanzi zsinaton 1415 júliusában megégették. Követői, a husziták mozgalmat hoztak létre Csehországban. Hitelveik mentén vezetik be a két szín alatti úrvacsorázást. Két nagyobb pártra oszlottak egy mérsékeltebbre (**utraquisták**), a kelyhesek néven és egy radikálisabbra, melyet a **táboritáknak** neveznek.

1433-ban a husziták mérsékeltebb szárnya kiegyezik a pápasággal a **Bázei Zsinaton** elfogadott **Prágai Compacta** alapján. A táboríták ezt nem fogadják el és tovább folytatják harcukat. 1434-ben a Lipanyi csatában győzik le őket. A husziták közül sokan a környező országokba menekülnek pl. Lengyelországba és Magyarországra. A háború után az otthon maradtak **1457-ben** létrehozzák a **Cseh Testvériséget (Unitas Fratrum)**. Egyik jelentős képviselője a közösségnek **Peter Chelcicky**.

Luther tanainak megjelenését sok huszita örömmel fogadja. Egy kisebb része a protestánsoknak a Cseh-Morva Testvérek közösségén belül marad. A kálvinista tanok is elterjednek az országban. A XVI. század közepére a cseh korona alattvalói 90 %-ban protestánsok voltak.

Huszita Biblia Husz tanainak magyar követői is voltak **Pécsi Tamás és Újlaki Bálint** ferences szerzetesek személyében. Ők az üldözések miatt Moldvába menekülnek **Tatros** várába. Itt fordítják le a teljes Szentírást magyar nyelvre. A Huszita Biblia bár részleteiben maradt fenn az első teljes magyar nyelvű bibliafordításunk. Ez azért is érdekes, mert a Moldvában élő, legkeletebbre szakadt magyar népcsoport, a **csángók** még ezen a nyelven beszélnek. A Huszita Biblia nyelve bár elszigetelten, de ma is hallható.

IV.A Cseh – Morva Reformáció –második rész -

A Cseh Testvérekhez köthető a cseh anyanyelvű Biblia kinyomtatása. 1564-ben jelenik meg **Jan Blahoslav** által görögből lefordított teljes Újszövetség. A teljes Biblia (**Bible králická**) 6 kötetben 1579 és 1593 között jelenik meg.

1575-ben a különböző protestáns irányzatok (utraquisták, lutheránusok, kálvinisták és Cseh Testvérek) képviselői megfogalmazzák közös hitvallásukat **Confessio Bohemica** néven.

A Cseh- és Morvaországi protestantizmus végét a Habsburg dinasztia elleni **cseh felkelés** (1618–1620) veresége hozza meg. A **Fehérhegyi csatában (1620)** a felkelő cseh, zömében huszita nemesek vereséget szenvedtek. Megkezdődik a cseh protestánsok menekülése. Az üldözöttek egy része Lengyelországban telepedett le a Cseh testvériség egyik jelentős vezéralakjával, **Jan Amos Komensky**vel az élen. A cseh protestánsok másik része Erdélybe menekült **I. Rákóczi György** védelme alá. A menekültek külön gyülekezetet alkottak és egy ideig saját lelkészük volt. Egyes csoportjaik Szászországba menekültek ahol az 1700-as években létrehozták a **Herrnhuti Testvérgyülekezetet 1727-ben**.

Jan Amos Komensky vagy Comenius (Nivnice, 1592. – Amszterdam, 1670)

Herbornban és Heidelbergben végezte tanulmányait. Fulnek városában lett a **Cseh-Morva Testvériség** lelkésze, majd az ott működő iskola igazgatója, elhivatott pedagógusa. Az **1620-as fehérhegyi csata** után híveivel együtt menekülnie kellett otthonukból. A lengyelországi Leszno városában telepedik le. Oktatással kapcsolatos írásai európai hírűvé tették. Az **1640-es években Angliába és Svédországba** megy az oktatásügyi reformok véghezvitelére. 1650-ben egy korábbi meghívásnak eleget téve a magyarországi **Sárospatakra** megy, ahol a Református Kollégiumban is tanít. Innen 1654-ben visszatér Lengyelországba, majd Hamburgba költözik végül pedig Amszterdamba.

VI.A Lengyel reformáció – első rész -

Lengyelország különleges helyet foglal el a reformáció történetében elsősorban a nemességet jellemző tolerancia miatt. A **Lengyel-Litván unió** idején az országban, Németországhoz való közelsége miatt már elég korán **1518**-ban elhangzik az első, Luther tanításainak szellemében megfogant prédikáció.

1523-ban Jan Hess német származású teológust, ki már korábban Luther követője lett, Boroszlóban (Breslau) lelkész. Munkásságának következményeként a lutheránus tanok elterjednek Lengyelországban.

A lutheranizmus másik terjedési iránya a német lovagrend területe. Itt **Brandenburgi Albert herceg**, a lovagrend nagymestere az új hitet felvéve egy protestáns hercegséget hozott létre, Poroszországot. Albert hűségesküt tesz 1525-ben I. Zsigmond Ágost, lengyel királynak.

A protestáns tanok központja Krakkó, az egyetemi város volt. Itt lett protestáns **Szegedi Kis István** magyar reformátor az **1530**-as évek végén. Maga **Kálvin János** is ezt a régiót vette célba a reformáció helvét ágának terjesztésére. Lelkes követőkre is talál **Agnes Dluska és fiai** személyében. Az **első kálvinista istentiszteletet 1550-ben volt Pinczów**-ban, ahol megalakult az első lengyel protestáns akadémia is. Így született meg az ország déli részén élő reformátusokat tömörítő **Jednota Malopolska** (Kisebb Lengyel Testvériség).

Az ország északi részén a protestáns eszméket a menekült Cseh Testvérek terjesztették el. Leszno város környékén 1555 és 1570 között mintegy 64 református gyülekezetet hoztak létre. Ők alakítják meg a **Jednota Wielopolska** közösséget, a Nagyobb Lengyel Testvériséget.

A hercegek közül **Mikolaj Radziwill** nagyherceg támogatja a reformációt magával Kálvinnal is sokat levelezve. Szorgalmazza és támogatja a lengyel nyelvű bibliafordítást is. A lengyel anyanyelvű Biblia 1563-ban meg is jelenik, **Biblia Brezska** néven.

VII.A lengyel reformáció – második rész -

A lengyelországi reformátusok másik nagy alakja **Ján Lasky (Johannes a Lasco)**. Nyugat-Európából hazájába térve támogatni kezdi a református egyházat. **1563**-ban megszületik a **II. Helvét Hitvallás** lengyel fordítása, melyet a litvánok és a Kisebb Lengyel Testvérek is elfogadtak.

1570-ben a Cseh Testvérek, a két református egyház és a lutheránusok nekifognak egy közös hitvallás kidolgozásához. Megszületik a **Sandomierzi Hitvallás**, melyet mindnyájan elfogadnak **1573**-ban közös hitvallásukként. Ugyanebben az évben a **varsói konföderáció** aktájában Lengyelországban biztosítják a **vallásszabadságot** a különböző felekezeteknek.

Antitrinitáriusok Lengyelországban

Vallási nézeteik miatt a Kelet-Európa irányába menekülők révén megjelennek az anabaptista és az antitrinitárius tanok is. 1550 körül Krakkóban számos antitrinitárius gondolkodó gyűlt össze köztük az olasz **Leilo Sozzini és Giorgio Biandrata**.

Bár kezdetben a Kisebb Lengyel Testvériséghez tartoztak az 1560-as évek végére hitelvekben eltávolodtak a református irányzattól. A Sandomierzi Hitvallást nem fogadták el. Legnagyobb támogatójuk a rakóvi birtokos **Jan Sienenski** volt. Az általa alapított városba **Raków**ba gyülekeznek a lengyel, morva és német származású radikális vallási nézeteket valló anabaptisták és antitrinitáriusok.

A város alapítója okiratban rögzíti a vallásszabadságot a város minden polgára számára. **1580**-ban ide érkezik **Fausto Sozzini** is, aki tudásával segít tiszta formába önteni az antitrinitárius tantételeket. Jakob Sienenski, az alapító fia támogatásával **1602**-ben kollégiumot hoznak létre és egy nyomdát is, amelyben **1605**-ben kinyomtatják a **Rakóvi Kátét**.

A lengyel testvéreket **1658**-ban meggyanúsították azzal, hogy az északi háború idején együttműködtek a svédekkel, és **kiűzték őket** az ország területéről. A kiutasítottak egy része Erdélybe menekült és beolvadt az ottani **unitárius** egyházba.

Ján Lasky, Johannes a Lasco (1499, Lask - 1560, Pinczów)

Nemesi családban született. Papnak tanult és 1523-ban került Bazelbe, ahol szoros barátságba került **Erasmussal** és **Zwinglivel**. 1542-ben a fríziföldi Emden lelkésze lesz, majd nemsokára Angliába utazik, ahol 1550-ben, az idegen ajkúak gyülekezetének szuperintendensévé választják Londonban. **Erzsébet királynő** uralma idején hagyja el Angliát több hitsorossal együtt 1553-ban. 1556-ban hazahívják Lengyelországba, ahol **II. Zsigmond Ágost** titkára lesz és a kálvinista reformáció vezéralakja. Közreműködik a lengyel anyanyelvű Biblia fordításában.

VII.A Helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon - első rész-

A Tiszántúlon Martinuzzi Fráter György tevékenysége miatt Nagyváradon és környékén még nem, de a szomszédságban már elterjedt az új hit.

1545-ben a szatmári **Erdődön** 29 lelkész gyűl össze és fogalmazza meg gondolatait az Ágostai Hitvallás alapján. 1546-ban pedig **Eperjesen** tartják az első lutheránus zsinatot, melyen elfogadják az *Augsburgi Hitvallást* és Melanchton *Loci Communes* című munkáját hitük alapjaként. Megalakul az első lutheránus esperesség. 1549-ben pedig öt felvidéki város (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben) a lutheri tanok szellemében foglalják össze hitelveiket Confessio Pentapolitana néven.

Luther tanai mellett azonban nemsokára megjelennek a reformáció svájci irányának a hívei. Elsőként **Kálmáncsehi Sánta Márton** lép fel zwingliánus tanaival előbb Beregszászon, Munkácson, majd Debrecenben. A reformátor tanaival Erdély területére is eljut, majd később a tiszántúliak püspöke lesz.

Helvét irányú reformáció másik képviselője **Szegedi Kis István**, a hódoltsági és a végvári területek reformátora.

Szegedi Kis István (Szeged, 1505 – Ráckeve, 1572) magyar református teológus.

Iskoláit Lippán és Gyulán végezte. Bécsben, majd **Krakkóban** tanul, ahol segédtanárként is dolgozik. 1540-ben tér haza, mint protestáns. 1543-ban eljutott

Wittenbergbe is. Reformátori pályáját Csanádon kezdte el papként és tanítóként, majd lelkészként folytatja különböző gyülekezetekben. Temesvárra kerül tanárnak, ahonnan 1551-ben üldözték el. Az 1550-es években a baranyai kerület szuperintendensévé választották. 1561-ben esett török fogságba, ahonnan 1200 forintért szabadult ki 1563-ban. Kezdetben Luther szellemében tanított, később azonban a helvét irány mellett állt ki.

VIII. A Helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon - második rész-

Martinuzzi György halála után Ferdinánd megpróbálja Erdélyt országához csatolni. A török azonban ellenfelének pártját fogta. 1556-ban végül Ferdinánd elismerte **János Zsigmond** királyságát és Erdélyt átadta neki. Az így kialakult viszonylagos politikai stabilitás kedvezett az új hit hódításának.

1557-ben Nagyváradra érkezik **Czeglédi György**, a Wittenbergből frissen hazatért prédikátor. Ő lesz az, aki a **Méliusz Juhász Péterrel** együtt hirdeti Kálvin tanait a Tiszántúlon, Partiumban és Erdélyben.

Erdélyben kezdetben a magyar lelkészek a szászokkal együtt tartanak zsinatokat, előbbiek azonban lassan egységesen a kálvini irány felé fordulnak. 1563-ban a **Tordai zsinaton** Dávid Ferenc már a helvét irány pártfogójaként foglal állást.

1564-ben megtörténik a lutheránus és református egyház különválása. Nagyenyeden ül össze az a zsinat, amelyen János Zsigmond megengedi, hogy a magyarok külön püspököt választhatnak. A magyarok püspöke Dávid Ferenc lesz.

Méliusz Juhász Péter, **Szegedi Gergely** és Czeglédi György nagyváradai lelkészekkel együtt megfogalmazzák a **Debrecen-Egervölgyi** hitvallást. Ezt az iratot 1567-ben fogadta el a Tiszántúl a **II. Helvét Hitvallással** együtt. **1568**-ban pedig Erdélyben a tordai országgyűlésen törvényileg biztosítják az Európában akkor egyedülálló **vallásszabadságot**.

Méliusz Juhász Péter (Horhi, 1532. – Debrecen, 1572.)

Tanulmányait Tolnán és Sárváron végezte. Eleinte lutheránusnak nevelték, de Szegedi hatására a kálvini irány követője lesz. 1556. október 25-én beiratkozott a **wittenbergi** egyetemre. 1558-tól lelkész Debrecenben, ahol hamarosan a kálvinista tanok hirdetője lett. Ő szervezte meg a Magyarországi Református Egyházat. 1561 végétől haláláig debreceni református püspök. Erdélyben sok hitvitán vesz részt. Nagyarányú irodalmi tevékenységet fejtett ki: számos hitvitázó munkát, prédikációs kötetet adott ki, éneket írt és fordított a Bibliából is. Ő az első magyar nyelvű botanikai, gazdasági és orvostudományi munka szerzője.

II Helvét hitvallás - *Confessio Helvetica posterior*

A Hitvallást **Bullinger Henrik** személyes hitvallásként írta 1562-ben, és mint a svájci protestáns városok és kantonok közös hitvallását tette közzé 1566-ban. Az iratot megismerték Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon és Erdélyben is. Magyar nyelven először **Szenczi Csene Péter** fordításában jelent meg 1616-ban. A hitvallás a Heidelbergi Kátéval együtt ma is a Magyar Református Egyház egyik alapirata.

XI. Az unitárius vallás

Az unitarizmus a 16. századi protestáns reformáció radikális anabaptista ágából nőtt ki szervezett **antitrinitárius** egyházzá Erdélyben. Alapítója **Dávid Ferenc**, aki a Lengyelföldről Erdélybe érkezett, **Blandrata György** hatására fogadja el az antitrinitárius eszméket.

Maga az eszme a spanyol **Szervét Mihálytól**, illetve az olasz **Gentilis Bálinttól** ered. Tanaik a nézeteik miatt Kelet-európa felé menekülő hívek segítségével terjednek el. Blandrata és Dávid Ferenc hatására lesz az erdélyi fejedelem, **János Zsigmond**, az egyetlen **unitárius vallású uralkodó**.

Dávid Ferenc tudásával és karizmájával és a fejedelem segítségével terjeszteni is kezdi hitelveit. Az erdélyi országgyűlés **1571-ben törvényesen elfogadja az unitárius vallás** létezését. A kezdet képviselői: Dávid Ferenc, Egri Lukács, Basilius István, Bogáti Fazakas Miklós, Heltai Gáspár, Blandrata György.

Az **unitárius** elnevezés, mely az Isten oszthatatlan egységére utal **1600-ból származik**. Az újonnan megalakult felekezetnek megvolt a saját oktatási hálózata.

Az egyház jelenleg Magyarországon és Erdélyben működik, híveik száma összesen több, mint 73.000 fő. Főgimnáziumaik Kolozsváron és Székelykeresztúron működnek.

A szombatosok

Magyarországon elsősorban Erdélyben vert gyökeret a szombatos vallás, már a 16. század utolsó harmadában. A szombatosságot **Glirius Vehe Mátyás** menekült német teológus hozta be Erdélybe.

A szombatos vallás erdélyi alapítója a **székelyszenterzsébeti Eőssi András** dúsgazdag székely főnemes. Az Ő fogadott fia, a nagy tudású és kitűnő hebraista **Péchi Simon** erdélyi főkancellár lett. Tanításban Mózes öt könyvét tartották magukra nézve kötelezőnek. A szombat ünneplését szigorúan betartották. Híveik elsősorban Maros- és Udvarhelyszéken éltek. Péchi nagy tudásával az új felekezet számára magyar nyelvű irodalmat teremtett, egyházi énekeket, teológiai műveket, zsidó vallásos könyveket fordított.

Sokan közülük 1868-ban a zsidó vallásra tértek át, mint például a **bözödújfalusi szombatosok**. A második világháború idején még gyakorolták hitüket. A falut Ceausescu, román diktátor terve alapján egy völgygát építése miatt lerombolták és területét elárastották, lakóit elköltöztették. A tó mellett álló emlékművön többek között ez a felirat olvasható. *„Immár a katolikus, unitárius, görög katolikus és a székely szombatosok fohászai örökre elnémultak. Legyen e hely a vallásbéke helye és szimbóluma”*.

X. Unitáriusok

Dávid Ferenc (1510, Kolozsvár – 1579, Déva), az unitárius vallás megalapítója

Tanulmányait **Wittenbergben**, és az **Odera menti Frankfurtban** végezte. Hazatérve hamar csatlakozott a reformáció a lutheránus ágához. 1555-től Kolozsvár főlelkésze a szászok körében. **1557-ben** az erdélyi magyar nemzetiségű **protestánsok püspöke**. 1559-re János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari prédikátora lesz. 1560-as évek közepére elsősorban Blandrata György hatására lesz antitrinitárius. **1568-as országgyűlés vallásszabadságot**

meghirdető törvényének megalkotásában neki is szerepe van. Az **1571-es marosvásárhelyi országgyűlés** törvényesítette az **unitarizmust**.

Blandrata György - *Giorgio Biandrata, (1515 Saluzzo – Gyulafehérvár, 1588)*

Előbb Bona Sforza, olasz származású lengyel királynő, majd a magyarországi **Izabella** királynő (1544-től 1551-ig), végül az erdélyi fejedelem, **János Zsigmond** udvari orvosa és tanácsadója. Előbb kálvinista nézeteket vall, de lassan az antitrinitáriussá lesz. Gondolatait meghonosítja Lengyelországban is. **1563-ban** jön a fejedelmi udvarba, ahol elkezd antitrinitárius nézeteit terjeszteni. Hatása alá kerül Dávid Ferenc is. János Zsigmond halála után még három fejedelem szolgálatában állt, szintén udvari orvosi és tanácsosi minőségben. Gyulafehérváron halt meg 73 éves korában.

Heltai Gáspár (*Nagydisznód, –Kolozsvár, 1574.*) reformátor, lelkész, szépíró, műfordító és nyomdász.

Erdélyi szász polgárcsaládba született. **1543-ban már a wittenbergi egyetem** hallgatói között találjuk. A következő évben tért vissza Magyarországra. Kolozsvárra telepedett le, ahol szász lelkészként dolgozott egészen haláláig.

Heltai **német anyanyelvű** volt, magyarul csak 1536-ban tanult meg, de ennek ellenére minden munkáját ezen a nyelven publikálta. **1550-ben Hoffgreff Györggyel** közösen nyomdát alapított Kolozsváron. Heltai kiadványait jórészt maga írta, fordította, vagy szerkesztette következetes nyomdai helyesírással. Művei és kiadványai nagy szerepet játszottak a magyar helyesírás szabályozásában. Heltai **1559-ben** kerül antitrinitárius tanítás hatása alá, de csak tíz év múlva lett hivatalosan is az unitárius egyház tagja. Bibliafordítását sokáig használják az erdélyi lelkészek.

XI.Erdélyi protestáns fejedelmek – első rész -

Kismarjai Bocskai István (Kolozsvár, 1557 – Kassa, 1606) magyar államférfi, fejedelem hadvezér, politikus.

Bécsben nevelkedik a császári udvarban. 1576-ban utazik Erdélybe, ahol helyet kap a kormányzói tanácsban. 1592-től **váradik kapitány** és a törökellenes párt egyik vezéralakja lett. A fejedelem nevében 1595-ben ő kötötte meg a török elleni szövetséget **II. Rudolf** császárral. 1602-ben tiltakozott Basta tábornok rémuralma ellen ezért a Habsburgok perbe fogták és Prágába internálták. Ekkor ábrándul ki a Habsburg uralomból. Bethlen Gábor biztatására, török segítséggel megkezdődik a Bocskai féle szabadságharc. Bocskait 1605-ben Szerencsen Magyarország és Erdély fejedelmévé választották. Az általa megkötött **1606-os bécsi békében** biztosította a magyar rendi jogokat és a protestáns vallásszabadságot.

Bethlen Gábor (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629) erdélyi fejedelem, magyar király

Köznemesi család sarja. Korán árvaságra jut. Kezdetben több erdélyi fejedelmet is híven szolgált. Nagyon jó diplomata. Harcol a török ellen. Bocskaival együtt azonban ő is csalódik a császárnál. Az 1600-as évek elején bekövetkezett káosz előtt több társával együtt önkéntes száműzetésbe vonul Török területre. Innen támogatja a Bocskai féle szabadságharcot diplomáciailag.

1606-ban tér vissza Erdélybe török segítséggel. Később **Báthory Gábort** szolgálta, majd újra menekülnie kellett a törökhöz. 1613-ban tér ismét vissza Erdélybe, amikor Kolozsváron fejedelemmé választják. Részt vesz a **30 éves háborúban** a protestánsok oldalán. Népszerűsége annyira megnőtt, hogy magyar királynak is megválasztják. Hadisíkerei következtében a **pozsonyi (1620) és a nikolsburgi (1622) békekötésben** biztosítja országa békéjét és a vallásszabadságot. Létrehozza a gyulafehérvári Collegium Academicumot, ahova a fejedelem meghívására európai hírv tanárok érkeznek: **Opitz Márton, Alstedius János Henrik, Bisterfeld János Henrik és Philippus Ludovicus Piscator**. Uralkodása alatt a református egyház megerősödött és virágzásnak indult.

XII. Erdélyi protestáns fejedelmek – második rész -

I. Rákóczi György (Szerencs, 1593. – Gyulafehérvár, 1648), erdélyi fejedelem

Rákóczi Györgyöt az apja már 1605-ben szolgálatba adta Bocskai István kassai udvarába. 1619-ben elsőként csatlakozott Bethlen Gáborhoz. A felső-magyarországi rendek kassai gyűlése még ebben az évben Felső-Magyarország kapitányává választotta. Bethlen halála után 1630-ban a segesvári országgyűlés választotta fejedelemmé. Ő is részt vesz a harmincéves háborúban. Az **1645-ös linzi békekötés** útján erősíti meg a magyarországi és erdélyi protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Uralma alatt Erdély békében fejlődött. Buzgó református volt. A Bibliát többször is végigolvasta. Feleségével, Lorántffy Zsuzsannával együtt sokat tett egyháza és az iskoláztatás felvirágoztatására. Soha annyi könyvet nem adtak ki előtte, mint az ő korában. Megpróbálkozik az erdélyi románság reformációjával is.

Károli Gáspár (Nagykároly, 1521 – Gönc, 1592)

Eredeti neve Radicsics Gáspár volt, de később a szülővárosáról Carolinak nevezte magát. Iskoláit Nagykárolyban kezdte és Brassóban végezte, majd 1556-ban **Wittenbergben** tanult. Legjelentősebb munkája a Biblia első teljes magyar fordítása, amit 1586-ban kezdett meg, főúri támogatóknak köszönhetően. Hat református lelkésztestvére segítségével hamar elkészült a művel. A Biblia nyomtatása Vizsolyban történt és másfél évig tartott. 700-800 példányban jelent meg, ebből mára 54 darab maradt fenn. Károli munkájával nagyban hozzájárult a magyar nyelv egységesítéséhez.

XIII. Protestánsok az ellenreformáció korában

A gályarab prédikátorok emlékezete

I. **Lipót Magyarországon abszolutista kormányzati rendszert** vezetett be és eltörölte a vallásszabadságot. Megindult az **ellenreformáció**. Mivel a kuruc mozgalmakban a protestáns prédikátorok is részt vettek, így a hazaárulás és a lázadás kollektív vádját lehetett felhozni ellenük. 1673-ban és 1674-ben több száz protestáns hitvallót idéztek be a pozsonyi rendkívüli bíróság elé. **336 lelkész és tanító** jelent meg a törvényszék előtt. A per **1 hónapig** tartott. A királyi ügyész hazaárulással és vallásgyalázzással vádolta meg őket.

A vádlottak nevében **Sélyei István, pápai református lelkész**, dunántúli püspök visszautasította a vádakot. A vádlottakat kéthónapos könnyű fogságban tartottak, hogy katolikus hitre térítsék őket. Az ígéretések, a büntetlenség és a hazatérés reménye sok

elítéltet megingatott a hitében. **1674 májusában százra apadt** a hithű lelkészek száma. Az áttérni nem akaró prédikátorokat az ország különböző börtöneibe hurcolták.

A leghűségesebbeket a bíróság halálra, majd „kegyelemből” gályarabságra ítélte. Szám szerint **42 prédikátort** a spanyol Habsburgok fennhatósága alatt álló Nápolyi királyságba hurcoltak, ahol eladták őket **gályarabnak**. Két évig szenvedtek embertelen körülmények közt spanyol gályákon. Az életben maradottakat végül **1676-ban Ruyters holland admirális** szabadította ki, a protestáns közvélemény nagy örömeire.

XIV.Református kollégiumok és híres diákjaik

Sárospatak - Az iskolát 1531-ben Perényi Péternek, a vár akkori urának rendelkezésére alapították. Az oktatás előbb a lutheri, utóbb a kálvini irányzatot követte. Működését a Perényiek a Dobó és Lorántffy családok támogatták. Az 1550-ben kollégiummá szervezett iskolába Európai egyetemeken végzett tanárok érkeztek tanítani. A kollégium legnagyobbban I.Rákóczi György, erdélyi fejedelem gondoskodott. A fejedelem halála után Lorántffy Zsuzsanna támogatta és felügyelte a kollégiumot. Ő hívta Patakra Comenius Amos Jánost, a híres cseh - morva pedagógust. A kollégium könyvtárában ma is értékes ősnymtatványokat tekinthetünk meg.

Pápa - A pápai kollégiumot 1531-ben alapították. Kezdetben lutheránus, de a század végére már kálvinista elvek szerint tanítottak. 1585-re a Kollégium már kéttagozatos református főiskolaként működött. A kollégium működését a Habsburg-kormányzat ellenreformációs törekvései akasztották meg. A református egyházat 1752-ben száműzték Pápáról és csak 30 év múlva térhettek vissza.

Debrecen - Debrecenben az eredetileg ferences rendű zárdaiskola, 1538-ban került reformátori befolyás alá. Az iskolát 1549-re már átformálták a svájci reformáció szellemében. Az iskola hírnevét emelte tanára, a bécsi egyetemről elűzött Erdősi János. Az iskolát Debrecen városa és az erdélyi fejedelmek is bőkezűen támogatták. 1660-ban a török ostrom miatt a nagyvárad református kollégium diáksága, tanáraival együtt ide menekül. Az iskola az évszázadok folyamán a kisebb-nagyobb politikai nehézségek ellenére ma is töretlenül áll a reformáció eszmeisége mellett.

Kolozsvár - A kolozsvári magyar protestánsok első iskolája 1545-ben nyílt meg. Az intézetben felváltva tanítottak evangélikusok, reformátusok, majd unitáriusok. Báthory Gábor 1609-ben az óvári romos templomot adományozta a reformátusoknak és mellette működött az iskola is. Az oktatás anyagi alapjait a fejedelem biztosította. Az iskola Bethlen Gábor utasítására került a jelenlegi helyére 1622-ben. Itt az iskolaépület II. Rákóczi György megbízásából egy velencei mester tervei szerint épült fel 1651-ben. Ennek az iskolaépületnek a maradványai ma is láthatóak a templom melletti romkertben.